

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор *П.В. Добров* доктор історичних наук, професор

Відповідальний секретар *В.М. Нікольський* доктор історичних наук, професор

Члени редколегії: *Безпалов М.Є.* доктор історичних наук, професор, *Беловолов Ю.Г.* доктор історичних наук, професор, *Єрхов Г.П.* доктор історичних наук, професор, *Кранівін О.В.* доктор історичних наук, професор, *Лихолобова З.Г.* доктор історичних наук, професор, *Пірко В.О.* доктор історичних наук, професор, *Розкошний А.П.* доктор історичних наук, професор.

Рецензенти: *д.і.н. Беловолов Ю.Г., д.і.н. Темірова Н.Р., д.і.н. Бут О.М., д.і.н. Козлітін В.Д., к.і.н. Крутова Л.О., к.і.н. Троян М.П., к.і.н. Титаренко Д.М., к.і.н. Шенко Л.Г., к.і.н. Бредіхін, к.і.н. Мусієнко В.Є., к.і.н. Шевченко О.М., к.і.н. Лихачова Л.Б., к.і.н. Довжук І.В., к.і.н. Олійник М.М., к.і.н. Кондратенко В.М., к.і.н. Капустніков В.М.*

Включено ВАК України до переліку наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних та інших науково-дослідних робіт.

Протокол №5 – 05/4 від 11 квітня 2001 р.

Зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 4602

Адреса редакції:

Історичний факультет
Донецький національний університет
вул. Університетська, 24.
83055, Донецьк
Тел. 305-01-52

© Донецький національний університет
© Редакційна колегія

ІСТОРИЧНІ І ПОЛІТОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ

Засновано у грудні 1999 р.

Видання Донецького національного
університету, історичний факультет

№ 4 (22) 2004, грудень

ЗМІСТ

Історіографія, джерелознавство

А.В.Гедьо ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО
ІСТОРІЇ НІЖИНСЬКОЇ ГРЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ5

О.М.Казакевич ПОГЛЯДИ П. Г. ЖИТЕЦЬКОГО НА ПОХОДЖЕННЯ І РАННІ
ЕТАПИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 12

С.А.Євсєєнко ГЕГЕМОНІЯ ПРОЛЕТАРИАТУ В РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЯХ
1905–1907 рр.: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА РАДЯНСЬКУ ІСТОРІОГРАФІЮ
ПРОБЛЕМИ..... 19

Археологія та стародавня історія

Р.О.Литвиненко РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КУРГАННОГО
БУДІВНИЦТВА БАБИНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.....29

І.Е.Смирнова ПРОБЛЕМА РАБСТВА В БОСПОРСКОМУ ЦАРСТВІ (III в. до
н.е. – III в. н.е.)38

Е.С.Красюк АНТИЧНОСТЬ И ПРОСВЕЩЕНИЕ: ИДЕЙНАЯ ОБЩНОСТЬ.....45

Історія України

Л.В.Баличева ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПРОТИПОЖЕЖНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ В XIX ст.....53

О.В.Тарасенко РОЗВИТОК СТАТИСТИЧНОЇ СПРАВИ В ЗЕМСТВАХ
ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ (90-ті рр. XIX ст. – 1917 р.)60

<i>О.М. Гальченко</i> РОЛЬ ОРГАНІВ ВСЕВОБУЧУ У РОЗГОРТАННІ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОГО РУХУ В ДОНБАСІ В ПЕРШІ РАДЯНСЬКІ РОКИ (1918-1923)	66
<i>О.О. Лаврут</i> БЕЗКОШТОВНЕ НАВЧАННЯ: РАДЯНСЬКИЙ МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ? (із досвіду 20 –х рр. XX ст.)	72
<i>А.С. Бобровський</i> ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ „СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА” ПРИ РОЗГЛЯДІ ІСТОРІЇ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ.....	78
<i>К.В. Нікітенко</i> КРЕДИТУВАННЯ ПРИВАТНИХ ПІДПРИСМСТВ УКРАЇНИ В РОКИ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ (1921-1928 рр.).....	83
<i>В.М.Нікольський</i> КАРНІ СПРАВИ “ЗА ПЕРЕВІРЕНИМ ЗРАЗКОМ”	89
<i>Л. В. Кушнір</i> ЖІНОЧА ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА у ДОНБАСІ в 20-ті – 30-ті рр. XX ст.	96
<i>О.Ю.Сучкова</i> ФОРМИ ПРОЯВУ АНТИСЕМІТИЗМУ В ДОНБАСІ в 1920-30-ті рр.....	101
<i>Т.М. Удалова</i> СТВОРЕННЯ ФОНДУ ОБОРОНИ ТРУДІВНИКАМИ ДОНБАСУ ТА ЙОГО РОЛЬ В ПІДВИЩЕННІ ВОЄННОГО ПОТЕНЦІАЛУ АРМІЇ В ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ.....	111
<i>Ю.В.Недужко</i> ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВНОГО ЦЕНТРУ УНР В ЕКЗИЛІ в 1948 – 1954 рр.	118
<i>А.В.Новгородська</i> ЖІНКА У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ДОНБАСУ (середина 50-х – перша половина 60-х рр. XX ст.): ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА	124
<i>Г.О. Червоненко</i> ДІЯЛЬНІСТЬ МЛІЦІЇ ДОНБАСУ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ в період другої половини 60-х – 70-х рр.....	130
<i>О.А. Цвигун</i> КІЛЬКІСНІ ЗМІНИ ТА АСИМІЛЯЦІЙНІ ПРОЦЕСИ СЕРЕД ГРЕКІВ ДОНЕЧЧИНИ (за даними переписів населення 1989 і 2001 рр.)	139
<i>В.І.Овінніков</i> БОРОТЬБА ПРОФСПЛОК УКРАЇНИ ЗА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ ТА ЛІКВІДАЦІЮ ЗАБОРГОВАНOSTІ З НЕЇ на протязі 1997-2002 рр.	144
<i>І.В. Фомічова</i> СПРОБИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ СІЛЬСЬКИМ ГОСПОДАРСТВОМ ДОНБАСУ упродовж 80-х рр. XX ст.	149
<i>І.К. Дімітрова</i> ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ у 1991 – 2000 рр.....	156

<i>Р. Офіцинський</i> ІДЕЯ ЄВРОПИ ЯК ІСТОРИЧНИЙ ВИБІР НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ.....	162
---	-----

Всесвітня історія та міжнародні відносини

<i>А.В.Бредіхин</i> ПЕРЕХІД ВІД АВТОРИТАРИЗМУ ДО ДЕМОКРАТІЇ В АРГЕНТИНІ (80-ті рр. XX ст.)	174
<i>І.І. Лаврова</i> АРГЕНТИНСЬКИЙ ДОСВІД РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ у 90-ті рр. XX ст.	179
<i>М.В.Шевелёва</i> ПАЛЕСТИНО-ИЗРАИЛЬСКИЕ ПЕРЕГОВОРЫ О ПОСТОЯННОМ СТАТУСЕ: ПРОБЛЕМА ИЕРУСАЛИМА	186
<i>П.Т. Кушнир</i> МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОНИМАНИЯ СУЩНОСТИ МИРОТВОРЧЕСТВА В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ	196
<i>Г.В.Гончаров</i> ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ МІЖ УКРАЇНОЮ І ВЕЛИКОБРИТАНІЄЮ у 1991-2004 рр.....	209
<i>А.С. Невмержицкий</i> СПЕЦИФИКА «ИСПАНСКОЙ МОДЕЛИ» ИНТЕГРАЦИИ В НАТО	216
<i>О.Г.Шатова</i> УКРАЇНА ТА РАДА ЄВРОПИ: ЕТАПИ СПІВРОБІТНИЦТВА (1997 р.).....	219
<i>А.Г. Ерхов, Г.П. Ерхов</i> СКАНДИНАВСКИЕ СТРАНЫ: ВСТУПЛЕНИЕ в XXI в...231	

Політологія

<i>С.В. Полуденко, А.А. Анисимов</i> УКРАИНА И АРИЙСКАЯ ПРОБЛЕМА В ПОЛИТОЛОГИИ.....	237
<i>Л.В. Комарова, В.П. Чухно, Р.А.Соломатин</i> ГЛОБАЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА.....	242
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	248
ДО УВАГИ АВТОРІВ ЖУРНАЛУ	250

Археологія та стародавня історія

ББК Т4(0)263.12

**РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КУРГАННОГО БУДІВНИЦТВА
БАБІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ***Р.О. Литвиненко*

Практика курганного будівництва носіїв бабинської культури, незважаючи на потужну джерельну базу, накопичену на протязі десятиліть новобудовних робіт, залишається недостатньо вивченою. Серед досліджень регіонального характеру, в яких приділено увагу означеному аспекту, назовемо праці С.С.Березанської, С.І.Берестнєва, І.Ф.Ковальової, Р.О.Литвиненка, В.В.Отрошенка, І.О.Післарія, С.М.Савви, Е.С.Шарафутдінової [1]. Як правило, автори у своїх студіях приділяють увагу характеристиці метричних, морфологічних та конструктивних особливостей курганних споруд, відтворенню послідовності і, по-можливості, технології їх зведення, оцінкам рівня трудовитрат та пов'язаним з ними соціальним реконструкціям, релігійно-культурному навантаженню курганів як місць здійснення поховальних обрядів та виконанню ними функцій відкритих святилищ. Гадаємо, що і в окресленому спектрі пошуків зроблено ще далеко не все можливе, навіть в умовах доступної джерельної бази та традиційних методів досліджень. Крім того, треба мати на увазі, що вище згадані напрямки наукових розвідок для бабинських пам'яток різних регіонів реалізовувалися далеко неоднаково. На загальнокультурному ж рівні, або точніше надкультурному, враховуючи сучасні тенденції оцінок феномену Бабине і його археологічної таксономії на рівні культурно-історичної співіснуючої або культурного кола [2], поставлена нами проблема досі ще не розглядалася. А між тим, всебічне зіставлення окремих бабинських територіальних груп, зокрема в плані традицій курганного будівництва, дозволить не тільки зрозуміти їх співвідношення між собою, а й дати більш коректну і об'єктивну оцінку цьому археологічному явищу в цілому, тим самим наблизивши нас до розуміння культурно-історичного змісту процесів, що викликали і обумовили його появу, існування та історичну долю. Тому метою даної статті є виявлення саме регіональних особливостей курганного будівництва бабинської культури. Реалізація її була забезпечена виконанням таких дослідницьких завдань, як збір джерельної бази з усієї області Бабине, додаткова перевірка та стратиграфічний аналіз кожного курганного комплексу, систематизація та статистична обробка джерел, картографія курганних могильників з основними та впускними з досипкою бабинськими похованнями, кореляція отриманих даних з іншими параметрами поховального обряду, культурно-історична інтерпретація результатів.

До роботи автором залучені матеріали курганних могильників з усього ареалу *культурного кола Бабине*: від пониззя Дунаю на заході до Нижньої Волги на сході. Зібрано свідчення по 1170 курганах, що містили бабинські поховання. Для 70% з них визначається чітка стратиграфічна позиція бабинських комплексів: в 304 курганах вони були основними, в 88 – впускними з досипкою, 431 – містили впускні без досипок поховання. Але наведені цифри ще не дають повного уявлення про масштаби курганного будівництва, а також регіональні його проявлення. По-перше, треба мати на увазі, що деякі кургани містили в собі по декілька бабинських поховань, кожне з яких супроводжувалося

ІСТОРИЧНІ І ПОЛІТОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ, № 4 (22), 2004 р.

індивідуальним насипом чи досипкою. Цією обставиною обумовлені наступні статистичні показники: всього для культурного кола Бабине нами нараховані 330 первинних насипів для основних і 112 досипок для впускних поховань. Додаткові уявлення про регіональну нерівномірність поширення практики курганного будівництва дають дані таблиці 1.

Наведені статистичні викладки чітко корелюються з матеріалами картографії (рис. 1; 2). Відповідно до них, найбільш характерною, а водночас типовою практика курганного будівництва була для Донецько-Дніпро-Азовської області Бабине, де розповсюджені так звані класичні і найдавніші її пам'ятки. З цими пам'ятками пов'язано 83% насипів і досипок, відомих у всьому бабинському ареалі. Саме ця область демонструє невідому в попередню добу різноманітність та ускладненість курганної архітектури. Зокрема в регіоні між Сіверським Дінцем, Дніпром і Азовським морем, який ми ототожнюємо з первинним осередком бабинського культурогенезу [3], зосереджена переважна більшість «довгих курганів», насипів зі складною архітектурою і багаторазовими добувами, курганів з ригуальними майданчиками, практика спорудження яких була започаткована саме носіями *дніпро-донської бабинської культури* [4], а успадкована і розвинена – населенням бережнівсько-маївської зрубної культури [5]. З цією ж дніпро-донською культурою Бабине пов'язана своєрідна кам'яна курганна архітектура, приурочена головним чином до кам'янистих районів Донецького кряжу, в незначній мірі – Дніпровського Надпоріжжя [6].

Таблиця 1.

Практика курганного будівництва по регіонах бабинської культури

Область	насипи	досипки	без досипки	не визнач.	всього
Волгоградська	3	1	7	2	13
Воронезька	2	-	1	-	3
Ростовська	23	11	8	30	72
Луганська	57	27	17	12	113
Донецька	82	14	12	44	152
Дніпропетровська	47	26	32	81	186
Запорозька	37	8	30	59	134
Харківська	18	1	9	13	41
Полтавська	3	3	4	8	18
Чернігівська	1	-	-	-	1
Черкаська та Київська	29	3	16	10	58
Кіровоградська	-	-	16	8	24
Херсонська	1	7	33	38	79
Миколаївська	-	3	68	34	105
Вінницька	-	-	3	1	4
Одеська та Молдова	19	7	125	-	151
Крим	8	1	52	-	61
Всього	330	112	433	340	1215

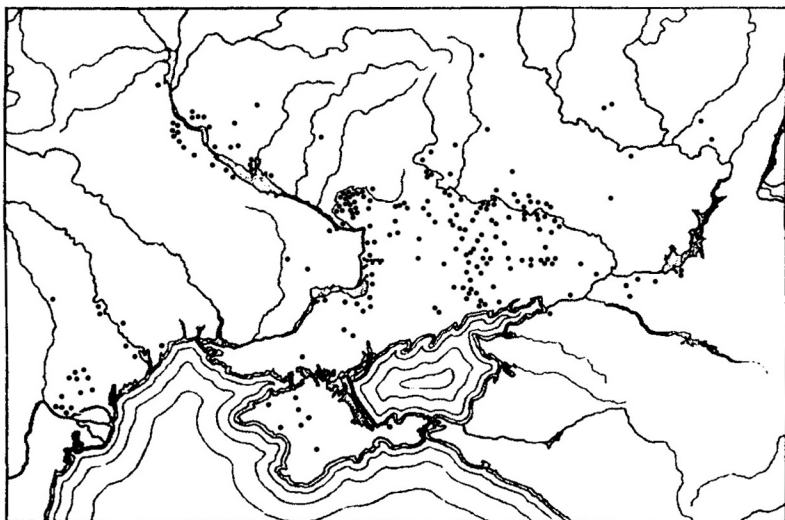

Рис. 1. Могилиники з основними в курганах похованнями бабинської культури.

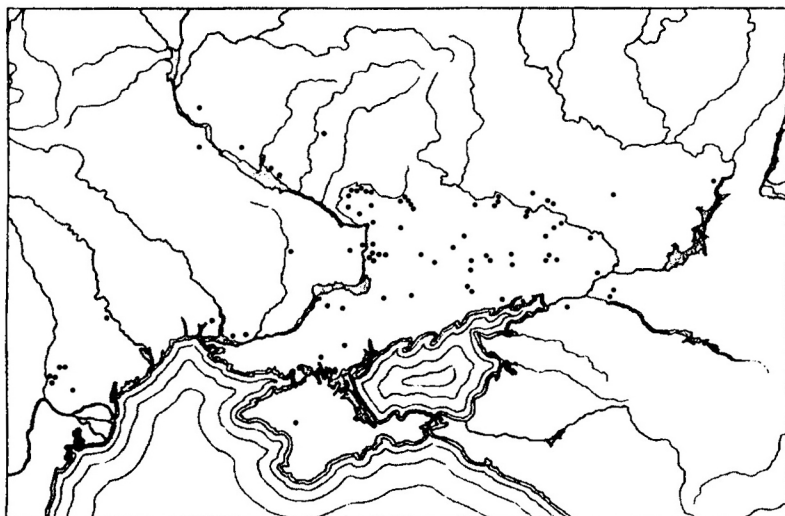

Рис. 2. Курганні могилиники з впускними з досипкою похованнями бабинської культури.

Серед пам'яток, розкопаних в межах Ростовської, Луганської, Донецької, Дніпропетровської, Запорізької та Полтавської областей, відомо не менш як півтора десятка курганів, внутрішня архітектура яких, на що ми звернули увагу вище,

включала від трьох до шести первинних насипів та досипок, пов'язаних тільки з бабинськими комплексами. Серед них наведемо: Ріпний-І к.7 (6 досипок), Губиниха-ІІ к.3 (насип + 5 досипок), Пришиб к.2 (3 насипи + 2 досипки), Великий Суходіл к. 2/3 (2 насипи + 3 досипки), Молодогвардійськ к.2 (2 насипи + 3 досипки), Запорожець к.1 (3 насипи + досипка), Привілля к.13 (3 насипи), Македонове к.1 (3 досипки), Хамуш-Оба к.2 (2 насипи + досипка), Гнаровське к.1 (2 насипи + досипка), Новогупалівка-І к.1 (2 насипи + досипка), Михайлики (насип + 3 досипки), Нижня Баранівка к.5 (насип + 2 досипки) та інші [7]. Активність курганного будівництва в первинному осередку Бабине свого часу привела І.О. Післаря до висновку про те, що «кожному похованню КБК відповідає або окремий курган або значна досипка до насипу, що існував раніше» [8]. Така прямолінійність викликала критичні зауваження колег і знайшла відгук у відповідній роботі [9]. Аналіз джерел по Донецькому регіону привів автора цих рядків до висновку щодо існування певної залежності між практикою курганного будівництва та позицією поховань в системі відносної хронології КБК (бабинської). Проведені на той час підрахунки показали, що на ранньому етапі бабинської культури 93% поховань супроводжувалися індивідуальними насипами (68%) або досипками (25%). Навпаки, переважна більшість пізніх комплексів (73%) характеризувалася впускним без досипки стратиграфічним положенням [10]. В одній з наступних робіт ми в принципі підтвердили цей висновок, наголосивши, що «окремий курган або досипка зустрічаються далеко не над кожним похованням КБК. Ця практика характерна в основному для пам'яток раннього етапу, серед яких, за нашими підрахунками, до 90% мали надмогильні споруди» [11]. Ще раз наголосимо, що наведені дані стосуються одного з регіонів саме *дніпро-донської бабинської культури*.

Своєрідною антитезою бабинським старожитностям Дніпро-Донського межиріччя виступають пам'ятки *дніпро-дністровської бабинської культури*, які, крім всіх інших особливостей, характеризуються нерозвиненістю курганного будівництва, що межує з повною його відсутністю [12]. В цій степовій зоні Надчорномор'я (сучасні Херсонська, Миколаївська, Кіровоградська, Одеська області) відомі лише поодинокі випадки спорудження невеликих насипів або досипок над похованнями в підбійно-катакомбних конструкціях чи овальних ямах (табл.1). Серед них є і такі, що пов'язуються не з одиничними могилами, а групою впускних поховань (В. Рогачицький к.26 на Херсонщині; Кам'янка к.27, Чапаєвка к.1 на Миколаївщині) [13]. Підкреслимо також, що серед рідкісних випадків курганного будівництва в степовій Правобережній Україні певна частина пов'язана з «чужими» для означеного регіону поховальними комплексами, витоки яких слід шукати на сході, в середовищі первинного осередку бабинського культурогенезу, а точніше наддніпрянському варіанті дніпро-донської бабинської культури. Маються на увазі виразні поховання в кам'яних скринях (рідше ґрунтових ямах та дерев'яних рамах) з західною орієнтацією померлих, у супроводі великих керамічних корч, зрідка дерев'яних посудин та кістяних кільцевих пряжок одного з ранніх різновидів [14]. Сучасний рівень знань про ці комплекси, що заслуговують бути розглянутими в окремій роботі, дозволяє вбачати в них свідчення першої хвилі міграції носіїв дніпро-донської бабинської культури з її первинного осередку на захід, міграції, яка остаточно поклала кінець пізньокатакомбній культурі інгульського типу на теренах к заходу від Дніпра і призвела до трансформації останньої в культуру «підбійних могил та овальних дводірчастих пряжок», яку ми розглядаємо в якості окремого таксону (культури), що входить до складу бабинського культурного кола. Повертаючись до курганного будівництва, зазначимо, що саме *дніпро-донська* атрибуція рідкісних комплексів з керамічними корчами в Правобережній Україні не дозволяє включати пов'язані з ними досипки в загальну статистику по *дніпро-дністровській бабинській культурі*.

Дещо виділяються в цьому плані пам'ятки самої західної територіальної групи Бабине – Дністровсько-Пруцького басейну, які, поряд з особливостями поховальних традицій та матеріальної культури, характеризуються дещо більшими показниками курганного будівництва, порівняно з сусідніми зі сходу пам'ятками Дністро-Буго-Дніпровського регіону, (табл. 1; рис. 1; 2): 17% курганів, що містили бабинські поховання, були повністю або частково споруджені носіями цієї культури (19 насипів + 7 досипок). Якими-небудь конструктивними особливостями надмогильні споруди західної (Дністровсько-пруцької) групи Бабине не вирізняються, якщо не враховувати випадок спорудження кільцевого рову по периметру первинного насипу (Градешка к.3-1) [15], одиничність якого більше натякає на виключність такої практики.

На загальному фоні бабинського ареалу досить чітко виокремлюється регіон Середньої Наддніпрянщини, точніше лісостепового Дніпровсько-Бузького межиріччя в межах сучасних Київської, Черкаської, Кіровоградської і південного заходу Полтавської областей. По-перше, він характеризується досить високим показником курганного будівництва місцевої групи Бабине (табл. 1): 64% курганів з визначеною стратиграфією були споруджені носіями цієї культури. Здається, особливістю означеної культурної групи було значне переважання кількості зведених насипів для основних поховань, над досипками для впускних. По-друге, в окресленому регіоні набула відносного поширення практика оформлення підкурганного майданчика ровом, відома в кожному п'ятому власне бабинському кургані (Козаровичи, Любарці к.5, Мирне-1 к.6, Пашьмира к.2, Поділля к.3, Червона Слобода к.3) [16]. Означені риси курганної архітектури доповнюються також особливостями планиграфії могил, типів поховальних споруд (вузькі видовжені ями здебільшого з подовжнім дерев'яним перекриттям [17], інколи з дерев'яними трунами-колодами), тенденціями орієнтації померлих [18], що виокремлює пам'ятки Дніпровсько-Бузького лісостепу в межах бабинської культурної області. Разом з тим, варто зазначити, що деяким показовим рисам поховальної обрядовості бабинського населення Правобережного українського лісостепу (підкурганний ровик, дерев'яні труни-колоди, переважajúчий східний сектор орієнтації померлих) знаходяться дуже близькі відповідники серед пам'яток північного степу і лісостепу Дністровсько-Пруцького межиріччя [19]. На наш погляд, ці обставини дозволяють ставити питання про існування якогось зв'язку між названими територіальними групами Бабине. Зміст цього зв'язку поки що залишається не до кінця зрозумілим, але він, крім всього іншого, зближує обидві ці групи і водночас протиставляє їх бабинським пам'яткам степового Дніпровсько-Дністровського межиріччя. Цілком можливо, що існуючий нині на карті територіальний розрив між двома скупченнями пам'яток, для яких показовими виступають поховальні конструкції у вигляді колод та підкурганні майданчики з ровиками (Дніпровсько-Бузьке та Дністровсько-Пруцьке межиріччя), штучно обумовлюється нерівномірністю і неспіврозмірністю археологічної дослідженості лісостепу між Дніпром та Дністром, окрім за показником розкопаних курганів. Адже картографія показує, що характерні поховання в колодах відсутні саме в найслабше досліджених районах – на півночі Одеської, Вінницької, заході Кіровоградської та Черкаської, а також південному заході Київської областей. Втім відстань між крайніми дніпровсько-бузькими та наддністрянськими похованнями в колодах на сьогодні становить лише 175-180 км [20]. Це означає, що у випадку збільшення кількості розкопаних в цьому регіоні курганів, в першу чергу в лісостепу між Дністром та Південним Бугом, можна прогнозувати заповнення існуючої «білої плями» пунктами знахідок поховань в трунах-колодах, яке зумовить і відповідні корективи щодо інтерпретації доступних сьогодні даних, скажімо, дозволить говорити не про дві окремі, а єдину бабинську групу (культуру), що займала область лісостепу між Дніпром та Прутом.

Підводячи підсумок проведеному аналізу, можна стверджувати, що період становлення і ранньої історії бабинської культури характеризувався своєрідним сплеском активності курганного будівництва, що знайшло прояв як в кількісних показниках (частота зведення власних насипів та досипок, значні об'єми трудовитрат), так і якісних, зокрема у вигляді невідомих в попередні епохи новацій в курганній архітектурі (створення шляхом неодноразових добудов та об'єднуючих досипок довгих насипів різних типів, кам'яні конструкції, підкурганні майданчики з встановленими на них дерев'яними ідолами і залишками жертвних тварин та ін.). Така ситуація мала місце лише в області первинного осередку культурогенезу Бабине – Донецько-Дніпро-Азовському регіоні, де зосереджені найдавніші і найяскравіші бабинські пам'ятки. У всіх інших територіальних групах Бабине, які виступають в якості периферійних або вторинних і порівняно пізніх, та демонструють дещо відмінні механізми та складові культуротворення, практика курганного будівництва суттєво відрізнялася. Найбільш виразною антитезою дніпро-донській групі виступає дніпровсько-дністровська степова бабинська група, курганне будівництво в якій зведене майже нанівець. Ця обставина може бути пояснена явищами соціокультурної (або потестарної) кризи, причини якої, можливо, криються за особливим сценарієм місцевого культурогенезу: скажімо, насильницька трансформація інгульської катакомбної культури, досить своєрідної на фоні інших утворень катакомбної області і в чомусь навіть чужорідної для степового Надчорномор'я [21], викликана деструктивною дією на неї з боку носіїв найдавнішої бабинської культури (дніпро-донецької), яка певною мірою відновлювала стародавні місцеві традиції пізньоямної культури [22]. Щодо своєрідної і досить активної практики спорудження курганів бабинським населенням Середньої Наддніпрянщини, то вона потребує подальшого дослідження і пояснень.

Виявлені тенденції та локальні особливості курганного будівництва, в комплексі з іншими даними, в перспективі дозволять більш виважено та на якісно новому рівні підходити до вирішення проблеми культурної таксономії бабинських старожитностей окремих регіонів і археологічного явища в цілому. Якщо стисло, то зараз треба говорити не стільки про локальні варіанти однієї культури (надто великі для цього загальні масштаби та виразні розбіжності між регіональними групами), скільки про окремі «споріднені» культури, що входили до складу єдиного надкультурного утворення. На нашу думку, цей надкультурний рівень більше відповідає відомому у західній літературі поняттю *культурне коло* (англ. – *cultural circle*) [23], оскільки розповсюджений у вітчизняній археології еквівалент «культурно-історична спільнота (спільність)» є категорією більше історичною (інтерпретаційною), ніж археологічною (дослідницькою). Використання ж останньої можливе лише за умов доведеності факту, що простежена тотожність між окремими асоціаціями археологічних явищ безумовно відповідає колишньому реальному об'єднанню людей в межах певного соціуму. Тільки довести це, як виявляється, не просто.

РЕЗЮМЕ

Стаття посвящена одному из слабо освещенных аспектов изучения бабинской культуры – ее курганному строительству. Источниковая база состоит из 1170 курганов, для 70% которых определяется стратиграфическое положение бабинских погребений: в 304 курганах они были основными, в 88 – впускными с досыпками, в 431 – впускными без досыпок. Таблица и карты показывают, что наиболее активное курганное строительство имело место в Донецко-Днепро-Азовской области, где сосредоточены древнейшие памятники Бабино и где культура формировалась. Наименее развитое курганное строительство прослеживается в Днепро-Днестровской группе Бабино, которая демонстрирует тенденции социокультурной деструкции или кризиса, вызванной. Немного активнее строительство курганов велось в Днестровско-Прутском

междуречье (17%). На общем фоне выделяются памятники Среднеднепровской группы Бабино, в которой 64% курганов были возведены бабинским населением. Региональные особенности курганного строительства, в соотношении с другими данными, позволяют более корректно решать проблему культурной таксономии бабинского феномена, который, по нашему мнению, соответствует понятию «культурный круг» и включает в себя ряд родственных культур со своими локальными вариантами.

SUMMARY

Article is devoted to one of poorly covered aspects of studying of Babine cultures – it kurgan's (barrows) construction. The source base is consist of 1170 barrows, for 70% of which is determined stratigraphic position of Babine burials: in 304 barrows they were the basic (primary), in 88 – entrance (secondary) with embankments, in 431 – inlet without embankments. The table and maps show, that the most active barrows constructions took place in Donets-Dnepr-Azov areas where the most ancient monuments ob Babine are concentrated and where the culture was formed. The least advanced barrows construction is fixed in Dnepr-Dnestr group Babine that shows tendencies of a social and cultural collapse or the crisis. Construction of barrows is little bit more active was conducted in region Dnestr-Prut (17 %). On the general background monuments of Middle Dnepr groups Babine in which 64% of barrows have been erected by Babine population are allocated. Regional features of barrows constructions, in the ratio with other data, allow to solve more correctly a problem of cultural taxonomy Babine phenomenon which, in our opinion, corresponds to concept «cultural circle» and includes a some of cultures with its local variants.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Березанская С.С. Культура многоваликовой керамики // Культуры эпохи бронзы на территории Украины. – К., 1986. – С.9, 24, 30; Берестнев С.И. Восточноукраинская лесостепь в эпоху средней и поздней бронзы (II тыс. до н.э.). – Харьков, 2001. – С.60-61; Ковалева И.Ф. Север Степного Поднепровья в среднем бронзовом веке. – Днепропетровск, 1981. – С.38; Она же. История населения пограничья лесостепи и степи Левобережного Поднепровья в позднем энеолите – бронзовом веке: Рукопись дис. ... д-ра ист. наук. – Днепропетровск, 1987. – Т.I // Науковий архів ІА НАН України. – Ф.12. – № 653. – С.195; Она же. Культурные комплексы так называемых длинных курганов эпохи бронзы // Археологические памятники Поднепровья в системе древностей Восточной Европы. – Днепропетровск, 1988; Литвиненко Р.А. О курганном обряде в эпоху средней и поздней бронзы Донетчины // Проблемы исследования памятников археологии Северского Донца. – Луганск, 1990. – С.80-81; Он же. Каменная курганная архитектура культуры многоваликовой керамики // Археология и древняя архитектура Левобережной Украины и смежных территорий. – Донецк, 2000; Отрошенко В.В. Срубная культура Степного Поднепровья (по материалам погребальных памятников): Рукопись дис. ... канд. ист. наук. – К., 1981 // Науковий архів ІА НАН України. – Ф.12. – № 598. – С.63-64; Писларий И.А. Культура многоваликовой керамики Восточной Украины: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – М., 1983. – С.12-13; Он же. Проблемы изучения курганного обряда в эпоху бронзы на территории Донбасса // Актуальные проблемы охраны и исследований археологических памятников в Центральном Донбассе. – Перевалск, 1988. – С.13; Он же. Погребальный обряд племен культуры многоваликовой керамики // Древняя история населения Украины. – К., 1991. – С.53-54; Савва Е.Н. Культура многоваликовой керамики Днестровско-Прутского междуречья. – Кишинев, 1992. – С.87-94; Шарафутдинова Э.С. Погребения культуры

- многоваликовой керамики на Нижнем Дону // Памятники бронзового и раннего железного веков Поднепровья. – Днепропетровск, 1987. – С.29.
2. Докладніше про це див.: Литвиненко Р.О. Культурно-таксономічний статус пам'яток типу Бабіне III // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк, 2003. – № 3/4 (15/16). – С.38-45.
 3. Литвиненко Р.О. Про виділення первинного осередку культури Бабіне (КБК) // Праці наук. конф. Дон НУ за підсумками НДР за період 1999-2000 рр. – Донецьк, 2001. – С.38-40.
 4. Ковалева И.Ф. Культурные комплексы так называемых длинных курганов эпохи бронзы. – С.21, 32; Рогудев В.В. Поминальные курганы культуры многоваликовой керамики // Историко-археологические исследования в г. Азове и на Нижнем Дону в 1988 г. – Азов, 1989.
 5. Отрошенко В.В. Конструктивные особенности длинных курганов Нижнего Поднепровья // Открытия молодых археологов Украины: В 2-х ч. – К., 1976. – Ч.1; Його ж. Історія племен зрубної спільності: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2002. – С.18; Он же. К истории племен срубной общности // Археология восточноевропейской лесостепи. – Вып.17: Доно-Донецкий регион в эпоху бронзы. – Воронеж, 2003. – С.81; Ковалева И.Ф. Соотношение культур многоваликовой керамики и срубной в Днепровском предстепье // Сабатиновская и срубная культуры: проблемы взаимосвязей востока и запада в эпоху поздней бронзы: Тез. докл. 1-го всесоюзного полевого семинара. – К.; Николаев; Южноукраинск, 1997. – С.10-11; Цимиданов В.В. Длинные курганы Донецчины // Археология и древняя архитектура Левобережной Украины и смежных территорий. – Донецк, 2000.
 6. Литвиненко Р.А. Каменная курганная архитектура культуры многоваликовой керамики.
 7. Глебов В.П. Исследования курганных могильников Репный I, Раскатный I, Калинов II // Труды археологического научно-исследовательского бюро. – Т. I. – Ростов-на-Дону, 2004. – С.77-107, рис.16-17; Ковалева И.Ф. Культурные комплексы так называемых длинных курганов эпохи бронзы. – С.22-26; Гершкович Я.П. Культурно-хронологические группы погребений эпохи средней-поздней бронзы кургана у с. Пришиб // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. – К., 1982. – С.46-50; Писларий И.А. Погребальный обряд племен культуры многоваликовой керамики. – С.53-54, рис.1-3; Он же. Отчет об исследованиях Северско-Донецкой экспедиции. Курганы у с. Суходол, г. Молодогвардейск Краснодарского р-на, сс. Чернухино, Провалье, Бирюково, Дарьино-Ермаковка Свердловского р-на Ворошиловградской обл. // Науковий архів Інституту археології НАН України. – № 1979/14; Литвиненко Р.А., Зарайская Н.П. Курганы эпохи бронзы у с. Запорожец (бассейн Кальмуса, Северо-Восточное Приазовье) // Археологических альманах. – № 14. – Донецк, 2004. – С.203-232; Посредников В.А., Кравец Д.П., Евлевский А.В., Литвиненко Р.А., Зарайская Н.П., Косиков В.А. Отчет о работах новостроечной экспедиции Донецкого университета в 1991 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України. – № 1991/133; Отрошенко В.В., Болдин Я.И., Гошко Т.Ю., Ляшко С.Н., Ковалев Н.В., Кравченко С.Н., Пустовалов С.Ж., Рассмакин Ю.Я., Салий Н.Г., Савовский И.П. Отчет о раскопках Запорожской экспедиции в 1981 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України. – № 1981/10. – 248 с.; Луговая Л.Н., Шилов Ю.А. Михайликовский курган раннесрубного времени // Археологические исследования на Полтавщине. – Полтава, 1990. – С.43-56; Братченко С.Н. Могилы бронзової доби в басейні р. Деркул // Материалы и исследования по археологии Восточной Украины. – № 1. – Луганск, 2003. – С.192-208.

8. Писларий И.А. Проблемы изучения курганного обряда в эпоху бронзы на территории Донбасса. – С.13.
9. Литвиненко Р.А. О курганном обряде в эпоху средней и поздней бронзы Донетчины.
10. Литвиненко Р.А. О курганном обряде в эпоху средней и поздней бронзы Донетчины. – С.80-81.
11. Литвиненко Р.А. О рубеже катакомбной культуры и КМК (Бабино) в бассейне Северского Донца // Донецкий археологический сборник. – Донецк, 2001. – Вып. 9. – С.166.
12. Литвиненко Р.А. Катакомбное наследие в бабинской культуре // Степи Евразии в древности и средневековье. – СПб., 2002. – Кн.І. – С.187.
13. Евдокимов Г.Л., Генинг В.В., Куприй Н.М., Солтыс О.Б. Отчет о раскопках курганов Краснознаменской экспедицией в зоне строительства оросительных систем Херсонской обл. в 1990 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України. – № 1990/12. – С.39-47; Шапошникова О.Г., Фоменко В.Н., Бочкарев В.С., Балушкин А.М., Гребенников Ю.Г., Ключинцев В.Н., Ребедаило Г.П., Рычков Н.А. Отчет о работе Николаевской экспедиции в 1974 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України. – № 1974/12; Шапошникова О.Г., Фоменко В.Н., Ключинцев В.Н., Елисеев В.Ф. Отчет о работе Николаевской экспедиции за 1984 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України. – № 1984/9. – Ч.ІІ; Ключинцев В.Н. Погребение литейщика на р. Ингулец // Катакомбные культуры Северного Причерноморья. – К., 1991. – С.254.
14. Литвиненко Р.А. Об одном типе посуды многоваликовой керамики // Матеріали міжнародної археологічної конференції «Етнічна історія та культура населення степу та лісостепу Євразії (від кам'яного віку по ранніє середньовіччя)». – Дніпропетровськ, 1999. – С.83-86.
15. Савва Е.Н. Культура многоваликовой керамики Днестровско-Прутского междуречья. – С.98, рис.37, 10; Субботин Л.В., Добровольский А.О., Тошев Г.Н. Памятники эпохи бронзы курганного могильника Градешка // Древности Степного Причерноморья и Крыма. – Запорожье, 1995. – Вып. V. – С.110, 112-113, рис.1, 3.
16. Березанская С.С. Культура многоваликовой керамики. – С.17, рис.5, 1; Круц В.А., Березанская С.С., Ковалева Л.Г. Отчет о работе Бортнической экспедиции в 1974 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України. – № 1974/14; Круц В.А. и др. Отчет о работе Бортнической экспедиции в 1975 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України. – № 1975/9; Палагута І.В., Сиволап М.П. Курган эпохи бронзы поблизу ст. Пальмира // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Тез. доп. 3-го обл. наук.-практич. семінару. – Полтава, 1990. – С.103-104, рис.10; Сиволап М.П., Сиволап Л.Г. Звіт про розкопки та розвідки Придніпровського заgonу Черкаської Лісостепової археологічної експедиції у 1990 р // Науковий архів Інституту археології НАН України. – № 1990/142.
17. У всіх інших регіональних групах Бабині для перекриття могильних конструкцій характерним є саме поперечне покладення дерев'яних дошок або плх. На цьому ґрунтовному фоні чітко виокремлюються пам'ятки Середньої Наддніпрянщини та Правобережного Лісостепу, для яких притаманною слід визнати стійку традицію саме подовжного перекриття деревом поховальних споруд, незважаючи на певну практичну ускладненість цієї справи, обумовлену значною видовженістю ґрунтових ям, характерних для даного регіону.
18. Березанская С.С. Культура многоваликовой керамики. – С.18-19.
19. Савва Е.Н. Культура многоваликовой керамики Днестровско-Прутского междуречья. – С.17-30, 79-84, 98.

20. Литвиненко Р.О. Про «зруби» культури багатоваликової кераміки // Доба бронзи Доно-Донецького регіону: Матеріали 5-го Українсько-Російського польового археологічного семінару. – К.; Вороніж, 2001. – С. 61-62, рис.1.
21. Шапошникова О.Г., Бочкарев В.С., Шарафутдинова И.Н. О памятниках эпохи меди – ранней бронзы в бассейне р. Ингула // Древности Поингуля. – К., 1977. – С.32-33; Братченко С.Н., Шапошникова О.Г. Катакомбная культурно-историческая общность // Археология Украинской ССР: В 3-х т. – К., 1985. – Т.1. – С.417; Пустовалов С.Ж. Этническая структура катакомбного населения Северного Причерноморья. – К., 1992. – С.90-103.
22. Братченко С.Н. Соотношение каменной и бронзовой индустрий в энеолите и бронзовом веке // Донские древности. – Вып.4. – Азов, 1995. – С.87; Пряжки эпохи поздней бронзы и их северокавказские формы // Конвергенция и дивергенция в развитии культур эпохи энеолита – бронзы Средней и Восточной Европы: Матер. конф. – СПб., 1995. – Ч.II. – С.23; Ковалева И.Ф. Север Степного Поднепровья в среднем бронзовом веке. – С.75-76; Она же. История населения пограничья лесостепи и степи Левобережного Поднепровья в позднем энеолите – бронзовом веке: Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – К., 1987. – С.22-23, 30; Писларий И.А. Культура многоваликовой керамики Восточной Украины. – С.15, 19; Он же. Погребальный обряд племен культуры многоваликовой керамики. – С.60-62.
23. Классификация в археологии. Терминологический словарь-справочник. – М., 1990. – С.63.

Надійшла до редакції 2.11.2004 р.

ББК ТЗ(О)242.4

ПРОБЛЕМА РАБСТВА В БОСПОРСКОМ ЦАРСТВЕ (III в. до н.э. – III в. н.э.)

И.Е.Смирнова

В современной научной литературе, посвященной античному рабству, вопрос об удельном весе несвободного населения в хозяйственной и общественной жизни античной эпохи и численном соотношении между рабами и свободными в отдельных античных государствах занимает одно из центральных мест. Однако для изучения этой проблемы важность представляет вопрос о различных формах эксплуатации не только несвободного труда, но и труда зависимых от господствующего класса групп населения. Особенно актуальна проблема существования различных форм зависимых и неполноправных групп населения для Боспорского государства – периферийного античного центра Северного Причерноморья, для которого отношения рабской зависимости не проступали с достаточной четкостью.

Представители советской историографии В.Ф.Гайдукевич, Т.В.Блаватская, В.Д.Блаватский, Б.Н.Надель делали перегиб в сторону классовой теории и отстаивали тезис о кризисе рабовладельческой формации [1]. В современных работах украинских и российских исследователей В.М.Зубаря, И.Е.Смирновой, Д.И.Даньшина [2] рассматривается появление такого нового явления в социальной жизни Боспора, как вольноотпущеничество. В.М.Зубарь на основе социально-экономического развития Боспора делает выводы о невозможности значительного распространении труда рабов в сфере материального производства.

Необходимо исследовать имело ли место на Боспоре рабовладение, или форма рабства в этом государстве в корне отличалась от античного. И для Боспора просто